

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

У статті аналізується асоціативне значення професійних понять сфери державного управління. Використовуються результати, отримані в ході вільного асоціативного експерименту.

Ключові слова: *стимул, реакція, вільний асоціативний експеримент, асоціативне значення слова.*

The article is analyzing the associative meaning of the professional concepts in the public administration sphere. The results of the free associative experiment are used by the author.

Key-words: *stimulus, reaction, free associative experiment, associative meaning of word.*

Широкий та різноманітний зміст, якого набувають слова у мові та який відображується тлумачними словниками, уточнюється та конкретизується у кожному слововживанні залежно від індивідуальності носіїв – їх світогляду, ерудиції, рівня володіння мовою. Розбіжності між мовним та мовленнєвим значеннями призводять до асиметрії лексичних знаків і фактично забезпечують можливість змін у семантичній структурі слова зокрема та у лексичній системі мови в цілому. Ефективним методом вивчення індивідуальних особливостей сприйняття вербальних знаків є вільний асоціативний експеримент, застосування якого має цікаву історію й пов'язане з різноплановими дослідженнями Дж. Діза, Кента – Розанова, Д. Палермо, У. Ламберта, Н. Моор, О.О. Залевської, Т.М. Рогожникової, О.І. Горошко, Д.І. Терехової, Т.Ю. Ковалевської, А.Є. Супруна, М.П. Бутенка та ін. Аналіз реакцій інформантів дозволяє встановити відмінності між лексичним значенням слова, зафіксованим словниками, та усвідомленням семантики мовцями, а також відтворити асоціативне значення понять. У цьому сенсі

особливий інтерес становить процес утворення термінологічного значення загальноживаних слів та їх сприйняття у новій функції фахівцями відповідних галузей, зокрема науково-практичної сфери державного управління: активні соціально-політичні процеси в українському суспільстві відчутно впливають на активність термінотворення і засвоєння нових значень. Адекватне розуміння концептуальних понять сфери державного управління фахівцями певною мірою забезпечує успішність їх роботи зі споживачами управлінських послуг, тому вивчення професійної свідомості державних службовців та будова фрагменту їх мовної картини світу засобами вільного асоціативного експерименту зумовлює актуальність здійснюваної роботи.

Мета цієї статті – аналіз сприйняття державними службовцями та відтворення асоціативного значення стимулів *управлінець, публічний адміністратор, цивільний службовець* та *публічне адміністрування* у професійній мовній картині світу.

"Наша свідомість встановлює ряд аналогій між словами, ряд перехресних зв'язків між їхніми звуками, між поняттями і предметами, що позначаються ними. Слово ніколи не з'являється у нашій свідомості самотньо. Навіть коли тільки одне слово в одному значенні присутнє у нашій свідомості, то інші, що залишаються в тіні, маса понять і емоцій, пов'язаних з ним найтоншим нитками, щохвилини готові увірватися в нашу свідомість" [1: 176]. Ця відома думка Ж. Вандрієса, підкреслює вагомість асоціативних зв'язків між словами, наголошує на важливості емоційних впливів на усвідомлення понять. Але що це за слова, як їх визначити, передбачити? Однозначної відповіді поки знайти не вдалося, хоча існують традиційні погляди на відбір слів для асоціативних досліджень.

З початку ХХ ст. асоціативні експерименти проводилися на матеріалі ста слів, відібраних Кентом та Розановим для зібрання нормативних даних щодо вільних асоціацій. Однаковий матеріал дозволив проводити зіставлення асоціативних реакцій у людей з нормою та патологією мовлення, обстежувати групи мовців за ознаками статі, віку, іноді професії, зіставляти асоціації з різних мов. Поступово списки слів змінювалися. Д. Палермо

сформував список з двохсот слів, словник американських асоціативних норм містив інформацію про 360 одиниць, словник стереотипних асоціацій російської мови – близько 500 одиниць [2: 5]. У подальших дослідженнях списки слів формувалися з урахуванням частотності слів, їх представленості в енциклопедичних словниках, з включенням, крім іменників та прикметників (як у списку Кента – Розанова), також дієслів, займенників, прислівників тощо [3; 4]. Залишаються відкритими питання загальної кількості слів у списках стимулів для опрацювання інформантами за один сеанс, відбору слів залежно від мети експерименту, адекватної кількості опитуваних, впливу зовнішніх чинників та індивідуальних особливостей опитуваних на характер реакцій .

У дослідженні особливостей сприйняття державними службовцями термінів та професійних понять сфери державного управління ми використали вільний асоціативний експеримент, для якого були відібрані стимульні лексеми за принципом частотності їх вживання, яка простежувалася у законодавчих документах, науковій та навчальній літературі, термінологічних довідниках, а також з урахуванням їх впливу на формування нового суспільно значущого образу управлінця. Тому, на відміну від традиційного стимульного списку, що складається з окремих слів, ми включили до нього деякі словосполучення термінологічного характеру, зокрема, *державна служба, державний службовець, цивільний службовець публічний адміністратор та публічне адміністрування* (загалом у списку 105 стимулів). Такі сполуки мають зв'язане значення, яке набуває специфічного характеру, оскільки завдяки сучасним вимогам демократизації управлінського процесу швидко поширюються не лише серед фахівців (як терміни), а й серед решти мовців (як суспільно-політичні поняття, що в умовах демократичних процесів у суспільстві стають особливо значущими і так чи інакше впливають на свідомість людей). Дослідження особливостей усвідомлення таких понять може надати матеріал для корекції професійної підготовки фахівців та формування термінологічного апарату галузі. Оскільки семантика термінологічних словосполучень як фразеологічних елементів близька за характером до лексичної, а з огляду на те, що навіть

вільне словосполучення, будучи синтаксичною одиницею, виконує, як і слово, номінативну функцію, такі елементи можуть включатися до стимульних списків для дослідження асоціативних зв'язків експериментальним методом.

До експериментальних груп входили державні службовці, які мають певний досвід роботи на різноманітних посадах (від голів обласних та районних державних адміністрацій, керівників структурних підрозділів міністерств до секретарів сільських рад), представники кадрового резерву, а також слухачі та студенти профільних навчальних закладів – загалом понад 500 осіб з більшості областей України та АР Крим.

Вільний асоціативний експеримент проводився за традиційною методикою, відповідно до якої інформантам пропонувалося відповісти на стимул першим словом, що спало на думку у зв'язку з почутим, незалежно від його приналежності до частини мови українською або рідною мовою. Анкета відрізнялася від традиційних тим, що включала запитання про рік народження, посаду, населений пункт, де працює інформант (хоча географічний фактор у подібних дослідженнях зазвичай не враховується), рідну мову та мову ділового спілкування, оскільки вивчається фрагмент професійної мовної картини світу. Учасники експерименту реагували, як правило, українською мовою (усі без винятку володіють нею), незважаючи на те що понад 20% з них рідною вважають російську, а окремі опитані – близько 2% – назвали рідною кримсько-татарську, польську мови і навіть суржик.

Експеримент проводився з групами учасників в усно-письмовій формі: запитання та стимульні лексеми й словосполучення сприймалися опитуваними на слух, а реакції записувалися у відповідних пунктах анкети. Така форма виявилася найбільш доцільною, оскільки дозволила дисциплінувати аудиторію та зекономити час (рівномірне називання стимулів з інтервалом 25 – 30 секунд не давало змоги відволікатися від роботи або зосереджуватися лише на окремих словах, тому анкет з великою кількістю відсутніх реакцій практично не було). Під час попереднього інструктажу експериментатор роз'яснював завдання, на прикладі слів, які не

входять до списку, демонстрував співвідношення стимул – реакція (скажімо, хліб – 'батон', 'свіжий', 'люблю', 'всьому голова', 'зголоднів' тощо), наголошував на важливості фіксації першої асоціації, неприпустимості замінювати першу наступними та вимовляти її вголос, щоб не викликати асоціацію аудиторії на реакцію, а не на стимул. Особливо підкреслювалося, що анкета не може оцінюватися з позиції правильно / неправильно, тому не варто боятися зробити орфографічну помилку, а в разі, якщо асоціація не виникла, можна поставити прочерк, але не запозичувати думку іншого інформанта.

До стимульного списку відібрано слово *управлінець*, оскільки в воно активно вживається фахівцями як професійне поняття, яке узагальнено називає працівників галузі незалежно від їх посади, повноважень, набуваючи ознак синоніма терміна "державний службовець".

На стимул *управлінець* отримано 119 різних реакцій (асоціатів), переважно представлених іменниками – 88%, дієслова та прислівники становлять по 3%, а словосполучення фразеологічного типу – 6% від загальної кількості. Порівняно з іншими стимулами, аналізований характеризується низьким показником відсутності вербальної реакції – лише у 6% інформантів, що свідчить про сформованість чіткого уявлення про поняття.

Реакції стосуються відносно невеликої кількості семантичних сфер, пов'язаних зі стимулом та структурованих в асоціативному полі.

Найчисельніша група реакцій формує в асоціативному значенні семантичну сферу "діяч та діяльність". Для респондентів *управлінець* – це насамперед 'службовець' (частотність 35), 'держслужбовець' (32), який виконує 'роботу' (15), 'керує' (9), працює на 'державній службі' (7), в 'юстиції' (3) або є 'державним діячем' (2). Усі реакції парадигматичного типу.

Менш чисельну групу утворюють парадигматичні реакції значеннєвої сфери "посада", причому для респондентів це насамперед керівна посада, узагальнено представлена асоціатом 'керівник' (58) або конкретизована за допомогою номінацій посад: 'начальник' (15), 'директор' (13), 'менеджер' (10), 'міністр' (8).

Сфери "властивості" та "атрибути" менш виразні, оскільки включають низькочастотні парадигматичні реакції, відповідно 'професіоналізм' (5), 'професіонал' (5), 'виконавець' (3), 'організатор' – (7), 'порядок' (2) та 'кабінет' (3), 'гроші' (2), 'організація' (2), 'влада' (3) тощо.

Частина опитаних державних службовців сприймають стимул *управлінець* емоційно, хоча конотаційний фрагмент асоціативного значення незначний і об'єднує низькочастотні реакції 'чиновник' (3), 'нормально', 'хазяїн', 'бос' (по 1).

Структура асоціативного значення поняття *управління* у сприйнятті державних службовців містить виразний денотативний ядерний фрагмент із сегментами "діяч та діяльність", "посада" ('керівник', 'службовець', 'держслужбовець', 'робота', 'начальник', 'директор'), денотативні периферійні фрагменти "властивості" та "атрибути", а також периферійний конотаційний фрагмент. Лексичне значення стимульного слова тлумачиться як 'працівник управління', пов'язане з одним з лексико-семантичних варіантів значення слова "управління" – '2. Адміністративна установа або відділ якоїсь установи, організації, що відає певною галуззю господарської, наукової, військової і т. ін. діяльності. || Працівники такої установи або відділу' [5]. Ключові ядерні фрагменти лексичного значення 'установа або відділ', 'галузь', 'працівник' не збігаються з ядерними фрагментами асоціативного значення, що дозволяє констатувати: уявлення державних службовців про стимул *управлінець* свідчить про специфічне сприйняття ними поняття і є елементом професійної картини світу.

Стимули *публічний адміністратор*, *публічне адміністрування* та *цивільний службовець* були включені до списку з огляду на те, що адміністративне реформування передбачає необхідність змін у поглядах на державне управління, яке має створювати умови для надання службовцями послуг громадянам. З цією метою необхідно запроваджувати систему адміністрування, тобто, з одного боку, регламентації та корекції діяльності державних службовців (адміністративні регламенти, корпоративні кодекси і т.д.), а з другого – оптимізації діяльності всіх суб'єктів державних органів у соціально-економічному житті держави, включаючи законодавчу,

організаційно-регламентуючу та іншу [6: 6]. Пропонується вводити такі терміни, які б відповідали новому змісту понять. Для цього використовують запозичення з англійської мови, поступово запроваджуючи їх у лексикон. Активніше вживається термін "публічне адміністрування" (наприклад, у назві кваліфікації "Магістр публічного адміністрування"), більше проблем із застосуванням термінів "публічний адміністратор" та "цивільний службовець". Аналіз експериментальних даних свідчить про відсутність чіткого розуміння працівниками сфери державного управління змісту нових понять.

У складі 198 вербальних реакцій на стимул *публічний адміністратор* іменників 78,5%, прикметників 5,5%, частка словосполучень становить 16%. Відсутність асоціацій зафіксована у 12,7 % опитаних.

Ядро асоціативного значення у денотативному фрагменті сформоване лише трьома парадигматичними реакціями 'керівник' (48), 'управлінець' (33) та 'державний службовець' (29), які входять до семантичної сфери "діяч та діяльність". Інші реакції цієї сфери, переважно з частотністю 1 – 4, поширюють парадигму уявлення на периферію значення і є конкретними номінаціями діяча: 'політик', 'президент', 'замміністра', 'міністр', 'менеджер', 'голова', 'Кучма', 'секретар', 'консультант', 'масовик-PR', 'розпорядник', 'координатор' та ін. – та сфери діяльності: 'прес-служба', 'преса', 'піар', 'державне управління', 'суд' тощо.

Решта значеннєвих фрагментів репрезентують периферію асоціативного значення, сформованого реакціями, частотність яких не перевищує 7. В уявленні державних службовців, *публічний адміністратор* наділений такими властивостями: 'консервативність', 'доступний до спілкування', 'кваліфікація', 'здатний вирішувати'. Його діяльність пов'язана з певними атрибутами: 'публіка', 'посада', 'влада', 'всегда на виду', 'спілкування'. Деякі реакції складно класифікувати, оскільки, очевидно, не вдасться знайти переконливі аргументи знаходження асоціатів спільному зі стимулом семантичному полі – 'оратор' (15), 'ритор' (3), 'промовець', 'лектор', 'навчання' (по 1).

Конотаційний фрагмент асоціативного значення є периферійним, він демонструє негативну оцінку в синтагматичних реакціях 'бездіяльний',

'хитрий', 'поганий' (по 1), а також парадигматичних реакціях 'бюрократ' (5), 'нероба'. Єдина нейтральна оцінка виявилася через ремінісценцію 'слуга народу'.

Будова ядер асоціативних значень стимулів *публічний адміністратор* і *управлінець* подібна, тобто розуміння цих понять як термінів у державних службовців не сформоване.

Стимул *публічне адміністрування* не сприймається 24,5% інформантів, принаймні у такої частини опитаних державних службовців асоціації відсутні. 192 вербальні реакції відображені 82% іменників, 6% прикметників, 2% прислівників, 11% словосполучень і вигуком ('ого!').

Ядро денотативного фрагмента асоціативного значення містить парадигматичні реакції, які являють собою синоніми до стимулу: 'управління' (51), 'державне управління' (32), 'державна служба' (19). До його (ядра) складу входить також прямо пов'язана з попередніми реакція семантичної сфери "діяч та діяльність": 'керівництво' (45).

Периферія значення чіткіше структурована, проте частотність асоціатів незначна. Сприйняття *публічного адміністрування* як сфери діяльності виражається парадигматичними реакціями опитуваних: 'організація роботи' (9), 'вплив' (4), 'робота' (2), 'політика', 'контроль', 'нагляд', 'забезпечення', 'перевірка', 'налагодження', 'проведення', 'навчання', 'облік', 'реклама', 'розробка' (по 1). Ця діяльність потребує таких якостей, як 'гнучкість', 'відкритість', 'народність', 'прозорість' (по 1) та ін. Діяч представляється як посадова особа – 'посадовець', 'депутат', 'прем'єр' (по 1) тощо та узагальнено – 'органи виконавчої влади' (3). Діяльність потребує відповідного антуражу: 'виступ'(4), 'влада' (3), 'територія', 'план', 'комп'ютер', 'контора', 'вибори', 'виступ' (по 1) і под.

Периферійний конотаційний фрагмент переважно містить реакції з негативною оцінкою: 'негатив' (3), 'непрофесійно', 'перепони', 'немає', – а також яскраво емоційну реакцію 'ого!', зміст якої однозначно витлумачити не можна. Єдиний асоціат передає якщо не позитивну, то, швидше за все, не заперечну оцінку – 'нове'.

Серед 178 вербальних реакцій, отриманих на стимул *цивільний службовець*, 68% іменників, 12% прикметників, 4% прислівників, 3% часток, 13% словосполучень. 23% інформантів залишили в анкетах прочерк поряд з названим стимулом, тобто він виявився для них недостатньо усвідомленим.

У денотативному ядрі асоціативного значення лише два асоціати, один з яких є синонімом до стимула – 'державний службовець' (45), а другий – 'громадянин' (42) – контекстуальним антонімом, оскільки в досліджуваній професійній сфері державні службовці мають надавати, а громадяни споживати управлінські послуги. То ж ці реакції виявляють професійне сприйняття інформантами стимульного поняття.

Розподіл асоціатів за семантичними сферами аналогічний попереднім стимулам. Периферія денотативного фрагмента включає парадигматичні реакції 'державна служба' (8), 'органи влади' (5), 'адміністрація' (3), 'робота' (3) тощо сфери "діяльність", яку здійснює 'працівник' (8) на різноманітних посадах – 'юрист' (2), 'працівник міністерства' (2), 'директор', 'прокурор', 'вчитель', 'робочий', 'підприємець', 'працівник ОДА', соціальний працівник' (по 1) та ін. *Цивільний службовець* асоціюється з такими якостями, як 'відповідальність' (3), 'порядність' (2) тощо. Зовнішньою ознакою його діяльності визначено 'костюм'. Нечисленні прикметникові реакції – 'громадський' (5), 'невійськовий', 'державний' (по 1) – вважаємо варіантом синтагматичних, оскільки вони заміщують атрибут у стимульному словосполученні як контекстуальні синоніми.

Конотаційний фрагмент нечисленний, з традиційно негативними оцінками: 'бюрократ' (2), 'неможливо', 'клерк', 'плохо', 'немає' (по 1).

Аналіз показав, що будова ядер асоціативних значень стимулів *публічний адміністратор*, *публічне адміністрування* та *публічний службовець* подібна. Найчастотніші реакції зумовлені загальнозживаним лексичним значенням дієслова "адмініструвати", дефініція якого покладається в основу тлумачення концептуально важливого для формування термінологічного значення іменника "адміністрування", яке у словниковій статті містить посилання на дієслівне визначення: адмініструвати – 'керувати установою, організацією, підприємством і т. ін.; управляти. || Керувати бюрократично, за допомогою

наказів і розпоряджень замість конкретного керівництва' [5]. Ключові семи 'керувати', 'управляти', 'кервництво' прямо відображені в ядерних асоціатах 'керівник', 'кервництво', 'управлінець', 'управління' та опосередковано – у синонімічних асоціатах 'службовець', 'служба'. Конотація відтінку лексичного значення 'бюрократично' віддзеркалюється в асоціативних конотаціях 'бюрократ', 'клерк', 'чиновник' і загальному негативному забарвленні реакцій. Лексичне значення загальноновживаного слова окреслює спільне поле асоціативних значень стимульних понять.

Отже, аналіз структури асоціативного значення стимулів *управлінець*, *публічний адміністратор*, *публічне адміністрування* та *цивільний службовець* виявив, що вони є елементами професійної картині світу державних службовців, але не сприймаються як сформовані терміни, значною мірою повторюючи лексичні значення загальноновживаних слів. Впровадження в мовленнєву практику нових термінів та професійних понять, зокрема в галузі державного управління, потребує врахування особливостей усвідомлення їх фахівцями, адже адекватне розуміння забезпечує результативність діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вандриес Ж. Язык (лингвистическое введение в историю) – М.: УРСС 2004. – 408 с.
2. Экспериментальные исследования в области лексики и фонетики английского языка. – Калинин, 1971. – 140 с.
3. Горошко Е.И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – Харьков; М.: Изд. группа «РА - Каравелла», 2001. – 320 с.
4. Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови. – Львів: Вища школа. Вид-во при Львів. ун-ті, 1979. – 120 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод.. допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.
6. Акмеологическая оценка профессиональной деятельности государственных служащих: Учеб. пособие. Изд. второе, перераб. и доп./ Под. общ. ред. А.А. Деркача. – М.: Изд-во РАГС, 2007. – 166 с.